

UNIVERZITA PARDUBICE

FILOSOFICKÁ FAKULTA

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2024

Lucie Šlajchová Škodová

Univerzita Pardubice

Filosofická fakulta

Pojetí svobody v Havlově eseji *Moc bezmocných*

Bakalářská práce

2024

Lucie Šlajchová Škodová

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2022/2023

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Lucie Šlajchová Škodová**
Osobní číslo: **H21109**
Studijní program: **B0223A100005 Filosofie**
Specializace: **Filosofie**
Téma práce: **Moc bezmocných – pojetí svobody**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie a religionistiky**

Zásady pro vypracování

Studentka v bakalářské práci představí pojetí svobody, o kterém je možno mluvit na základě "užívání" výrazu svoboda ve známém eseji Václava Havla Moc bezmocných. Předpokládáme, že s koncepty života v pravdě, života ve lži, disidentství atp., o nichž se v souvislosti s tímto esejem často mluví a píše, je svázáno pojetí svobody, které není samozřejmé a přitom hraje i v jejich smysluplnosti důležitou roli. Studentka popíše a na základě důkladné znalosti zmíněného eseje a další literatury promyslí a případně ukáže i aktuálnost tohoto konceptu a jeho nesamozřejmost – a to také ve srovnání s definicemi svobody, jak je známe z dějin filosofie (Kant, Berlin, ...).

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

Literatura: O svobodě a moci, Index, Palach Press, Londýn 1980. Suk, J. – Andělová, K. (eds.), Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbouří. Eseje o Moci bezmocných. USD, Praha 2016. Svoboda, J., Diskuse o statečnosti. Samizdatový sborník Charty 77, další dobové texty, komentáře a vzpomínky. Nakladatelství Krtek a Datel 2018. Další případná literatura dle postupu práce.

Vedoucí bakalářské práce:

doc. Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.

Katedra filosofie a religionistiky

Datum zadání bakalářské práce: **31. března 2023**

Termín odevzdání bakalářské práce: **15. června 2024**

práce:

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.

děkan

V Pardubicích dne 30. listopadu 2023

Mgr. Ondřej Krása, Ph.D.

vedoucí katedry

Prohlašuji:

Práci s názvem Pojetí svobody v Havlově eseji *Moc bezmocných* jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 15. 6. 2024

Lucie Šlajchová Škodová v.r.

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala všem pedagogům katedry filosofie na Universitě v Pardubicích, se kterými jsem měla možnost se během svého studia potkat. Jmenovitě bych pak ráda poděkovala doc. Mgr. Tomášovi Hejdukovi, Ph.D. za jeho konzultace a zpětné vazby, které mou práci neustále přibližovali k cíli. Jiřímu Janků za kontrolu gramatiky. A v neposlední řadě bych chtěla poděkovat svému synovi a mamince, že mi dali prostor ke studiu a psaní.

ANOTACE

Ve své práci prozkoumávám pojem svobody skrze Havlovu esej *Moc bezmocných*. Za tímto účelem se pak hlouběji věnuji pojmům „opozice“, „disidenti“, odpovědnost, drobná práce a svoboda jako život v pravdě. Cílem mé práce je, na základě znalosti textu *Moci bezmocných*, poukázat na aktuálnost Havlova pojetí svobody.

KLÍČOVÁ SLOVA

„post-totalitní“ systém, „opozice“, „disidenti“, drobná práce, svoboda jako život v pravdě

TITLE

The Concept of Freedom in Havel's essay *The Power of the Poserless*

ANNOTATION

In my work, I explore the concept of freedom through Havel's essay *The Power of the Poserless*. To this end, I then delve deeper into the concept „opposition“, „dissidents“, responsibility, petty work and freedom as life in truth. The aim of my thesis is, based on my knowledge of the text of *The Power of the Poserless*, to show the relevance of Havel's concept of freedom.

KEYWORDS

„the post-totalitarian“ systém, „opposition“, „dissidents“, small labour, freedom as life in truth

OBSAH

PŘEDMLUVA.....	8
ÚVOD.....	10
1 SCHÉMA MOCI BEZMOCNÝCH	11
2 SYSTÉM JAKO ŽIVOT VE LŽI V MOCI BEZMOCNÝCH.....	13
3 SVOBODA JAKO ŽIVOT V PRAVDĚ V MOCI BEZMOCNÝCH.....	17
3.1 Pojetí „opozice“	17
3.2 Pojetí „disidenta“	18
3.3 Svoboda jako obrana člověka proti samopohybu „post-totalitního“ systému	21
3.4 Zelinář a Sládek	24
4 DISKUSE O STATEČNOSTI.....	29
ZÁVĚR	36
POUŽITÁ LITERATURA	38

PŘEDMLUVA

Píše se počátek roku 2023. V Libereckém divadle probíhá zkoušení Havlovy aktovky *Audience* a Dienstbierovy aktovky *Příjem*. Obě aktovky jsou propojeny *Intermezem* sepsaným režisérem Břetislavem Rychlíkem, které čerpá informace z jeho vzpomínek na skutečné události spojené s disentem a Chartou 77. Opět se otevírá svět událostí tak blízkých, a přesto tak vzdálených. Bylo mi sedm let, když mi rodiče špendlíkem na kabátek připínali trikolóru a pak mě tatínek držel na náměstí na ramenou. Stáli jsme mezi hromadou lidí, z radnice zaznívaly projevy i zpěv a já, s dvěma vytrčenými prstíky k nebi, jsem věděla, že se odehrává něco velkého. Věděla jsem to, a přes to jsem vůbec netušila, oč přesně tehdy šlo. O 33 let později sedím v divadle, poslouchám „Čuňase“¹ jaké to bylo být „politickým v lochu“² a divadlo rezonuje Jirousovými básněmi. Skrze jejich slova se opět otevírá doba, kdy bylo třeba bojovat za svobodu. Doba, kdy lidé, kteří třeba jen trochu vyčnívali z davu, byli perzekuováni, umlčováni, zavíráni. Tato doba se mi zdá velmi vzdálená, a přes to, někde v sobě cítím, že je nám tato doba bližší, než si dokážeme představit. Ale proč říkám, že je nám tato doba bližší, než si dokážeme představit? Jirous o tom prohlásil: „Na gymnásiích říkám: vy to máte horší. My měli jasného nepřítele a měli jsme za co žít. Váš nepřítel je neviditelný, amébovitý, který proniká vším. To, co se tady děje, je tak neskutečný... Žijeme v tak nemravném státě. Tohle se svobodou nemá nic společného.“³ Co tím chtěl říct? Chtěl tím říct, že nejsme svobodní? Vždyť můžeme říkat co chceme?! Můžeme psát co chceme?! Můžeme číst co chceme?! Žádná vězení nám nehrozí?! Ale je tomu tak? Jsme svobodní? A co to ta svoboda vlastně je?

Žijeme v 21. století. Pojem svoboda používáme neustále a téměř všude, ať už v jeho pozitivu, či negativu. Ale kam jej zařadit? A proč se v jednadvacátém století vůbec pojmem svoboda zaobírat? A právě ve chvíli, kdy se budeme pokoušet najít odpověď na jednu z vyřčených otázek, nebo i na jinou z těch nevyřčených, tak pochopíme, že je na prvním místě otázka: Co je to vlastně svoboda? A toto je právě moment, kdy si uvědomíme, že se svobodou se to má ve filosofii podobně jako s časem. Všichni oba pojmy používáme a rozhodně je umíme používat ve větách, kterým rozumíme. Nebo si alespoň myslíme, že všichni víme „o čem je řeč“. Ale budeme-li chtít kterýkoli z těchto dvou pojmů vysvětlit, tak zjistíme, že to

¹ *Vlastním jménem František „Čuňas“ Stárek. Disident a politický vězeň. Po roce 1989 zaměstnanec Bezpečnostní informační služby a politik. Pozn. autora*

² *Vězeňský slang. Pozn. autora.*

³ Švehla, M., *Magor a jeho doba Život Ivana M. Jirouse*, Torst, 1.vydání (2. opravený dotisk), Praha 2017, s. 524-525.

není vůbec nic jednoduchého. Vlastně možná zjistíme, že to vysvětlit prostě neumíme. Ale, jak tedy potom můžeme s těmito pojmy pracovat? Jediné, čím si nyní můžeme být jisti je to, že pojmy svoboda či čas nejsou ve filosofii žádnou novinkou. Vlastně zjistíme, že oba pojmy patří mezi základní „problémy“ filosofie vůbec.

Takže: *Co je to svoboda?*

ÚVOD

Pojem svoboda lze brát více než z jednoho úhlu pohledu. Mně jde především o svobodu osobní. Proto se ve své práci chci zaměřit na Václava Havla a jeho dílo *Moc bezmocných*. Ač Havel napsal tuto svou esej *Moc bezmocných* v době a o době osobní i politické nesvobody, tak se domnívám, že jeho pojetí svobody se dá použít nejen na dobu, ve které to psal, ale i na dobu, ve které právě žijeme a svým způsobem i na časy dávno minulé či budoucí. Nejde totiž pouze o pojetí svobody, ale zároveň o pojetí totality, ze které se člověk skrze svobodu potřebuje vymanit. Oba pojmy, dle mého názoru, jsou spolu spojeny a je třeba je důkladněji prozkoumat.

V první kapitole chci nastínit základní kostru Havlovy eseje *Moci bezmocných*, abych se v dalších kapitolách mohla hlouběji zabývat jejími jednotlivými myšlenkami. V druhé kapitole chci důkladněji prozkoumat „post-totalitní“ systém jako život ve lži, který považuji za klíčový pro pojetí svobody v Havlově eseji. Ve třetí kapitole pak chci důkladněji prozkoumat pojmy „opozice“ a „disidenti“ a zjistit, zda tato označení jsou pro Havlovo pojetí svobody jako života v pravdě správná, či zda bychom měli hledat pojmy nové. Zároveň bych chtěla prozkoumat svobodu jako život v pravdě, k čemuž by mi měly pomoci i Havlovy příklady zelináře a sládka. Ve čtvrté kapitole se chci věnovat diskusi, kterou Havlova esej vyvolala mezi chartisty. Nebudu se však zabývat diskusí celou, ale hlavně dvěma fejetony od L. Vaculíka a P. Pitharta a následnou reakcí V. Havla a L. Hejdánka.

Cílem mé práce je, na základě Havlovy eseje, co nejlépe uchopit a vysvětlit pojem svobody a ukázat, že o svobodu se muselo bojovat, nejen v době, kdy Havel svou esej psal, ale je třeba o ni bojovat stále, neboť je to právě svoboda, která určuje kdo a co jsme.

1. SCHÉMA MOCI BEZMOCNÝCH

Hlavním tématem Havlovi eseje *Moc bezmocných* je postavení člověka v systému. Havel ve své eseji hovoří o „post-totalitním“⁴ systému, jenž vytváří druh hry. Tuto hru člověk svorně hraje až do chvíle, kdy si uvědomí, že hra „post-totalitního“ systému je život ve lži. A ve chvíli, kdy hru tohoto systému člověk objeví jako život ve lži, pak se teprve může navrátit sám k sobě a jeho revoltou proti tomuto systému je jeho život v pravdě. Ale jak je člověk vtažen do této hry? Narodí se do ní? Je do ní vtažen tím, že dělá, co se od něj očekává, čímž neohrožuje tento systém? Na to se nám snad dostane odpovědí na následujících stránkách.

Mostem mezi člověkem a „post-totalitním“ systémem je ideologie.⁵ Ideologie se stává člověku „alibi“, jak nám říká autor. A právě toto „alibi“ umožňuje člověku v této hře zůstat, aniž by si uvědomil, že je to hra falešná. Někdy však toto „alibi“ umožňuje člověku zůstat v této hře i ve chvíli, kdy si uvědomí, že je to život ve lži. Havel píše: „Výchozí – onou „alibistickou“ – funkcí ideologie je tedy dávat člověku jako oběti i jako opoře post-totalitního systému iluzi, že je v souladu s lidským řádem a s řádem univerza.“⁶ A je to právě ideologie, která nepřímými znaky, člověka vede k poslušnosti vůči tomuto systému a zároveň ho tím zbavuje vlastní svobody a utvrzuje „post-totalitní“ systém jako takový. Právě ony nepřímé znaky, jako je heslo ve výloze svého obchodu, či vyvěšená vlajka v okně, nabízejí člověku „alibi“. Člověk si myslí, že říká: „Jsem poslušen, vím, co se patří, ale neztrácím svou hrst jako člověk.“ Dokonce to může působit, že je to něco, co se prostě dělat má a není důvod se tomu vzpírat. Ale právě život ve lži je cestou, kdy člověk přenechává svou odpovědnost tomuto systému a v jakémsi pocitu kolektivismu rozměňuje své vlastní já. Návrat sám k sobě a životu v pravdě je cestou ke svobodě, ale nese s sebou nemalé obtíže, jak si ukážeme dále.

Ač se může zdát, že je „post-totalitní“ systém tvořen člověkem a pro člověka, tak nám autor ukazuje, že je tomu právě naopak. Člověk slouží tomuto systému pro jeho samopohyb, jež je utvrzován a posilován ideologií jako jeho „alibi“. Člověk sloužící „post-totalitnímu“ systému ztrácí sám sebe a jeho odpovědnost se v tomto systému rozměňuje, což vede k mravní krizi, jíž se tento systém vyznačuje. „Mravní krizí“ autor myslí epochu, v níž se člověk ocitl. Epochu technické civilizace, kterou jsme vlečeni, a která se člověku vymkla

⁴ V. Havel sám říká, že pojem „post-totalitní“ volí pro potřeby své eseje a je si vědom toho, že tento pojem není přesný. Ono post v jeho eseji neznamena, že již tento systém totalitní není, ale značí, že je totalitní jinak, než je vnímáno ve spojení s „klasickou“ diktaturou. [Havel V., *Moc bezmocných*, s. 8] Pozn. autora

⁵ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 11.

⁶ Tamt., s. 10.

z rukou, jak nám autor hlouběji popisuje ve 20. kapitole. Rozmělněnou odpovědností, pak myslí odpovědnost, jež není odpovědností pouze sám za sebe, ale odpovědností „ke světu a za svět“⁷, která je možná pouze mimo „post-totalitní“ systém, neboť v tomto systému je úmyslně rozmělněná a rozpouštěna a člověk tak ztrácí sám sebe.⁸ Ona ztráta sebe sama a rozmělněná odpovědnost činí z člověka pouhý nástroj tohoto systému. Nástroj, jehož svoboda je „post-totalitnímu“ systému postoupena. Jedinou možnou cestou, jak se vymanit z nesvobody tohoto systému k svobodě vlastní, je vrátit se k člověku a hájit člověka jako člověka.

Svobodu tedy člověk nalézá jedině v životě v pravdě. A jak říká autor, člověk jako jedinec, ač nemá faktickou moc, tak životem v pravdě odhaluje „post-totalitní“ systém jako život ve lži a tím, že začne porušovat pravidla hry, která jsou pojivem tohoto systému, tak tento systém ohrožuje. Jinak řečeno, není třeba velké skupiny lidí, aby se tento systém začal rozpadat, ale je třeba, aby se člověk vrátil sám k sobě, převzal zpět odpovědnost a stal se opět svobodným ve všem, co dělá. Protože Havel nemluví o svobodě politické, ale o svobodě osobní, pak jde především o svobodu v tom, co jakýkoliv člověk dělá, ať už jde o hudbu, malířství, či jiné umění, nebo třeba o filosofii, či vzdělání jako takové.⁹ Člověk nemá být pronásledován a perzekuován za svůj vlastní názor, ani za způsob svého vyjádření. A informace, které se k němu dostávají, nemají být zkreslovány, cenzurovány, nebo třeba přímo vyňaty z informačního toku. Život v pravdě, tak jak o něm píše Havel, není cesta revoluční, která přináší boj o moc a velké změny pro lepší budoucnost, ale cesta drobných krůčků člověka pro tady a teď. Pojmenováním „post-totalitního“ systému jako života ve lži, svobodu jako život v pravdě a ideologii jako most, či „alibi“ pak Havel ustavuje hlavní myšlenku své práce.

⁷ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 51.

⁸ Více se odpovědnosti věnuji v 2.kapitole, s. 5-6. Pozn. autora

⁹ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 40.

2. SYSTÉM JAKO ŽIVOT VE LŽI V MOCI BEZMOCNÝCH

Esej *Moc bezmocných* pojednává o konstituci našeho státu v době, ve které, a o které Havel píše. Dle autora může působit jako jistý druh diktatury, avšak jak nám sám předkládá hned v prvních dvou kapitolách, tak jde spíše o „post-totalitní“ konstituci, neboť onen systém je mnohem stabilnější a není jen otázkou malé skupiny lidí, jak je tomu u diktatury, která jen čeká na sesazení jinou menší a silnější skupinou, ale je naopak silným mocenským blokem.¹⁰ To pak autor přímo definuje v pěti bodech druhé kapitoly, kde stabilitu tohoto systému vidí: „...v ohromném mocenském bloku, ovládaném jednou ze dvou současných supervelmocí...“¹¹ A ač, jak píše dál, má tento systém svá specifika vůči době a zemi (státu), tak právě jeho obecné principy a struktura tvoří stabilní základnu tohoto systému, jež je posilován „...sítí manipulačních nástrojů...“¹²

Masovost tohoto systému pak autor shledává v „epoše krize“. Píše: „V epoše krize metafyzických a existenciálních jistot, v epoše lidského vykořenění, odcizení a ztráty smyslu světa musí mít nutně tato ideologie zvláštní hypnotickou přitažlivost: bloudícímu člověku nabízí snadno dostupný „domov“.“¹³ Tato ideologie totiž působí téměř jako druh náboženství, který člověku přináší odpovědi na všechny otázky. Avšak není náboženstvím v tom pravém slova smyslu, neboť nenabízí útočiště všem a vždy, ale pouze někomu a někdy.¹⁴ Tato ideologie zaměňuje moc za pravdu a nabízí až příliš jednoduché odpovědi, které znamenitě zakrývají svou záludnost. Proto je tento „nový“ systém mnohem nebezpečnější. Proto se příliš jednoduše stává ideologií masy, nikoliv jen malé skupiny lidí. A stává se tak dokonalým systémem „...přímé i nepřímé manipulace celé společnosti...“¹⁵

Působí-li ideologie „post-totalitního“ systému jednoduše, tak dle autora, ji nelze přijmout jen částečně, neboť „...zasahuje hluboko do lidské existence.“¹⁶ Jejím přijetím se vše zdánlivě vyjasní. Její přijetí člověku zdánlivě přináší klid a jistotu a zbavuje ho pocitu osamělosti. Avšak ono „zdání“, onen „levný domov“ je, dle autora, draze zaplacen: „... abdikací na vlastní rozum, svědomí a odpovědnost;“¹⁷

¹⁰ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 6.

¹¹ Tamt., s. 6.

¹² Tamt., s. 6.

¹³ Tamt., s. 7.

¹⁴ Tamt., s.51.

¹⁵ Tamt., s. 7.

¹⁶ Tamt., s. 6-7.

¹⁷ Tamt., s. 7.

Ve chvíli, kdy člověk odhalí samopohyb „post-totalitního“ systému jako život ve lži, tak stojí před rozhodnutím, zda setrvat v životu ve lži, nebo se vzbouřit a žít život v pravdě. Ale jak autor píše, tak to může být pro některého člověka rozhodnutí složité a pro jiného může být toto rozhodnutí zcela nemožné. Ale co když i ono rozhodnutí setrvat v životě ve lži, je ve skutečnosti odvahou vzepřít se? Odvahou ne pro tohoto člověka, ale pro jeho rodinu, jeho blízké? Odvahou, kterou nikdo nikdy neuvidí a pravděpodobně ani neocení, ale která dětem tohoto člověka umožní stát se jednou svobodným člověkem? A právě tím, že svým dětem umožní studovat, tak se později budou moci postavit tomuto systému, aniž by tím ohrožovali někoho jiného. Z tohoto hlediska už se opravdu „post-totalitní“ systém jako „levný domov“ nejeví, ale je spíše celoživotním utrpením ve lži, aby jiní mohli bojovat. A v tom právě spočívá to, co Havel nazývá „zásahem hluboko do lidské existence“. Tento systém tvářící se jako ten, který „je v souladu s lidským řádem a řádem universa“¹⁸ je ve skutečnosti devastujícím organismem, který se přiživuje na člověku a člověka zneužívá pro svůj samopohyb.

Místo aby „post-totalitní“ systém sloužil člověku, tak člověk slouží tomuto systému. Havel říká:

„Člověku slouží tento systém jen do té míry, do jaké je to nezbytné k tomu, aby člověk sloužil jemu; cokoli „navíc“, tedy cokoli, čím člověk přesahuje své předem vymezené postavení, reflektuje systém jako útok na sebe sama. ...tato sebezáchovná snaha jako sociální fenomén je podřízena čemusi „vyššímu“: jakémusi slepému *samopohybu* systému. Člověk – ať už má jakékoli místo v mocenské hierarchii – není pro tento systém něčím „o sobě“, ale jen tím, kdo má tento „samopohyb“ nést a kdo mu má sloužit;“¹⁹

Tím nám autor ukazuje jistou zvláštnost tohoto systému. Jak jsme si řekli výše, a jak jsme si pak mohli přečíst v přímé citaci, tak tento systém používá člověka ke svému samopohybu.

Zvláštnost tohoto systému pak spočívá v drobném, nikoli však zanedbatelném detailu, který říká, že jakmile se člověk pohne ze svého vymezeného prostoru, pak to systém reflektuje jako útok na sebe sama. Ale onen pohyb z vymezeného prostoru, může být i pokus o převzetí moci, nejen nevyvěšení hesla ve svém obchodu, či vlajky ve svém okně. V tomto momentu poukazuje autor na to, že ve „vymezeném postavení“ se nemusejí pohybovat jen běžní lidé, ale i lidé vysoce postavení. Tento systém se totiž vlídně chová jen sám k sobě a k těm, kteří zůstávají ve svém „vymezeném prostoru“. Všechny ostatní pak považuje za nepřátele. Autor říká: „... člověk je tu přece jen nepatrným šroubkem jakéhosi gigantického soustrojí; jeho význam je omezen na jeho funkci v tomto soustrojí; zaměstnání, bydlení,

¹⁸ Cit.d.

¹⁹ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 10-11.

pohyby, společenské a kulturní projevy, prostě všechno musí být co nejpevněji sešněrováno, stanoveno a kontrolováno. Každá výchylka z předepsaného chodu života je nazírána jako chyba, libovůle a anarchie.“²⁰

V této citaci nás autor upozorňuje na určitý fenomén. Na potřebu „post-totalitního“ systému fungovat v řádu a pravidlech. To pak, pro nezúčastněné, jež to mají možnost pozorovat z venku, může působit jako systém řídicí se svými pravidly, zákony a řádem. Tento fenomén poukazuje na potřebu „post-totalitního“ systému řídit a usměrňovat lidi, aby jeho samopohyb byl co nejplynulejší. A přes to, že se tento systém řídí určitými pravidly, řádem a dokonce i z určitého hlediska zákony, tak nejde o právo jako takové. V tomto případě se jedná o kontrolu, jež umožňuje „post-totalitnímu“ systému a lidem v tomto systému, se tvářit, že jednají podle pravidel a dokonce zákonně. Ale tato kontrola podpořena pravidly a řádem slouží opět jen jako jakési „alibi“, ale tentokrát jako „alibi“ mocenské svévole. Tato kontrola se svými pravidly, jež si upravují zákon pro své potřeby, neslouží člověku a pro člověka, ale pouze samopohybu „post-totalitního“ systému. Bere lidem svobodu a reguluje jejich pohyb i myšlení. A ve chvíli, kdy se člověk stává součástí samopohybu tohoto systému, tak ztrácí svou svobodu a tedy i sám sebe.

A právě onou ztrátou „sebe-sama“ jsme zbaveni svobody, která je stejně jako morálka a pravda nahrazena pouhou iluzí. A ve chvíli, kdy se člověku ona iluze stává vlastním bytím, tak člověk ztrácí sám sebe a stává se tímto systémem. Slovy autora: „Člověk nemusí všem těmto mystifikacím věřit. Musí se však chovat tak, jako by jim věřil, ... Nemusí přijmout lež. Stačí, že přijal život s ní a v ní. Už tím totiž stvrzuje systém, naplňuje ho, dělá ho, *je jím*.“²¹

Zde se autor snaží poukázat na to, že čím více je člověk slepý k tomu, co se kolem něj děje a čím více jen slepě plní vše, co je mu skrze lidi v tomto systému podsouváno, tím více podporuje samopohyb tohoto systému a vlastně se stává spolutvůrcem „post-totalitního“ systému. Tím se však vzdává své vlastní odpovědnosti „ke světu a za svět“²². Havel píše: „Patočka říkával, že na odpovědnosti je nejzajímavější to, že ji s sebou nosíme *všude*. To znamená, že ji máme a musíme přijmout a pochopit *tady, teď*, v tomto místě prostoru a času, na něž nás Pánbůh postavil, a nemůžeme se z ní vylhat jakýmkoli *přesunem jinam*...“²³

Je to právě odpovědnost, která nás vrací k nám samotným a nenechává nás lhostejné k tomu co se kolem nás a nám děje. A je to zase odpovědnost, která nás z jisté letargie „stání na místě“ vybízí k pohybu a k myšlení samému. Proto přesun odpovědnosti z člověka na tento

²⁰ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 45.

²¹ Tamt., s. 11.

²² Cit. d.

²³ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 51.

system, není možný právě proto, abychom mohli nalézat sami-sebe ve své podstatě a ve svém určení. Je důležité, abychom nebyli jen pouhou „částí“ nějakého celku, ale abychom byli „konkrétností“, jež určuje a vytváří svět kolem sebe. Tím, že člověk přijme zpět svou odpovědnost, tak získává svou lidskost a určuje člověka jako člověka. A právě odpovědností za to, co člověk dělá, proč to dělá a jak to dělá, nabývá zpět své svobody a zodpovídá-li se z toho co, proč a jak, pak uniká z mravní krize, do níž rozmělněnou odpovědností upadl. Nelze přeci říkat „On to tak chtěl.“, či „Ono se to tak dělá.“! Vždy musí existovat „Já jsem to tak chtěl.“ A „Já to tak dělám.“

„Post-totalitní“ systém, jak jsme si ukázali, vychází z dlouhodobé „epochy krize“. Tato „epocha krize“ je obrazem člověka, který ztrátou odpovědnosti za „tady a teď“ a vůči „světu a za svět“, ve kterém žije, ztratil i svou svobodu. Nejde však o počátek této epochy, ale naopak tato epocha dosáhla vrcholu, a tudíž má tendenci se začít hroutit skrze návrat k vlastní odpovědnosti, hledání sebe sama a člověka tak navrací k životu v pravdě. Nelze však odsuzovat člověka za život ve lži, ale je třeba člověku rozkrýt život ve lži, jako život ve lži a dát mu možnost nalézt život v pravdě a tím ho osvobodit.

3. SVOBODA JAKO ŽIVOT V PRAVDĚ V MOCI BEZMOCNÝCH

Havlova esej může zprvu působit jako politické dílo, ale je to především dílo o člověku a jeho návratu k sobě samému. V předchozí kapitole jsem se pokusila popsat Havlovo pojetí „post-totalitního“ systému, v němž se člověk pohybuje a jenž z něj dělá pouhý nástroj. Je to systém, ve kterém člověk ztrácí svobodu, aby tento systém mohl pokračovat ve svém samopohybu. Ten, kdo se chce z tohoto systému vymanit, je nazýván „opozicí“, či „disidentem“, neboť je tento systém tímto individuem ohrožován. Tak to vyhodnocují lidé, již jsou ideologií tohoto systému pohlceni, a kteří se pokoušejí toto nebezpečí likvidovat. K tomu pak používají zákony, které záměrně ohýbají pro své potřeby.

Pokud „post-totalitní“ systém označujeme jako život ve lži a svobodu jako život v pravdě, tak je třeba precizně pojmenovat označení „opozice“ a „disident“, jež jsou nedílnou součástí Havlovy eseje *Moci bezmocných*.

3.1 POJETÍ „OPOZICE“

Slovo „opozice“, jež je spíše politicky exponovaný pojem, popisuje Havel jako velice kontroverzní, neboť má více možností výkladu, a je třeba se vždy domluvit, o jaký výklad se jedná.²⁴ O opozici by se dalo mluvit, dle autora, mluvíme-li o „opozici“ ve spojení s Chartou 77, pouze v případě, když se opoziční myslí jakákoliv činnost, kterou sám „post-totalitní“ systém považuje za sebeohrožující. Říká: „Opozicí tu lze také rozumět všechno, co má nebo může mít nepřímý politický dosah v tom smyslu, jak o tom byla řeč, tedy všechno, čím se cítí být post-totalitní systém – jakožto takový, z hlediska čistých zájmů svého „samopohybu“ – ohrožen a čím je – jakožto takový – skutečně ohrožován.“²⁵ Ano, ve chvíli, kdy se „opozicí“ myslí život v pravdě, který ohrožuje samopohyb tohoto systému, pak by se zřejmě o jakési „opozici“ mluvit dalo, avšak, jak nám autor píše, tak tento pojem s sebou nese jistý negativní a zároveň politický aspekt. Jelikož lidem, kteří se snaží vymanit z „post-totalitního“ systému a jeho života ve lži, nejde o postavení proti systému, ale spíše o pozici, která určuje to, kdo a co jsou, pak zde nemůže být používán pojem „opozice“. Těmto lidem nejde o politické vyjádření

²⁴ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 32

²⁵ Tamt., s. 30.

ani o pokus revolučně se vzepřít vládě, tedy nejde o negativní ani politický postoj, ale o pozitivní vyjádření vlastního života a vlastního určení v něm.

Píše: „Lidem, kteří se prostě rozhodli žít v pravdě, říkat nahlas, co si myslí, solidarizovat se spoluobčany, tvořit tak, jak chtějí, a chovat se prostě v souladu se svým „lepším já“, je pochopitelně nepříjemné, že by tuto svou vlastní původní a pozitivní „pozici“ měli definovat negativně, zprostředkovaně, a že by měli sami sebe především chápat jako ty, kteří jsou proti tomu a tomu, a nikoli prostě jako ty, kteří jsou tím a tím.“²⁶

Zde se autor snaží poukázat na to, že člověku, který je „post-totalitním“ systémem vyhodnocený jako „opozice“, nejde o žádný politický atak, ale pouze o svobodné vyjádření sebe sama. Jeho projevem pak jsou různá díla různého charakteru, kterými vyjadřuje především to, kdo, nebo co je. Pokud to má jakýkoli politický dopad, pak je to spíše vedlejší produkt.

Lidem, kteří se rozhodli žít v pravdě, nejde o převzetí moci, ale o vlastní svobodu. Moci svobodně tvořit, mluvit a žít. Nejde o politiku a život v ní, ale o člověka a život ve svobodě. A právě v pozitivní pozici vůči „post-totalitnímu“ systému se teprve objevuje svoboda. Člověk hledající svobodu tedy nemůže být označován za „opozici“, neboť jeho postoj je pozitivní pozicí vůči systému a pojem „opozice“ je negativním postojem vůči tomuto systému, proti němuž se vyhraňuje především politicky. Lidé, kteří objevují život v pravdě jako svobodné vyjádření sebe sama, jsou ti, kteří se navracejí k člověku jako člověku a jejich cílem je člověka bránit.

3.2 POJETÍ „DISIDENTA“

S pojmem „disidenti“ ve spojení s post-totalitním systémem se to pak má trochu jinak. Tento pojem byl, dle autora, „...západní žurnalistikou vyvolen“²⁷ Pod slovem disident oni zahraniční žurnalisté vnímali:

1. Ty, jež se stále veřejně vyjevují
2. Publikují především v cizině
3. To, k čemu se vyjadřují, přesahuje jejich vlastní specializaci
4. Jsou to lidé intelektuálně založení a vyjadřují se převážně písemně, neboť jiné formy života v pravdě nejsou tak jasné a jasně viditelné

²⁶ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 32.

²⁷ Tamt., s. 32.

5. Mluví se o nich především v oblasti občanské angažovanosti a politicko-kritických názorů.²⁸

Je třeba říci, že pojem „disidenti“, tak jak jsme ho definovali předchozími pěti body, popisuje jen určitý okruh lidí a rozhodně nemůže pojmut všechny, kteří žili po svém mimo samopohyb „post-totalitního“ systému. A tento život byl pro ně důležitý. Sám Havel píše, že ani té skupince, na kterou by tyto body seděly a kteří za disidenty považováni byli, se toto označení příliš nezamlouvalo. Důvodů pak udává několik.

1. Jedním z důvodů je význam tohoto slova, kdy „disident“ znamená „odpadlík“ a nikdo kdo chce žít v pravdě, se za odpadlíka nepovažuje, a ani jím není.
2. Dalším důvodem je, že toto pojmenování často působilo jako druh profese, i když je známo, že každý z takto označených lidí měl svou vlastní profesi. Havel píše: „„Disidentství“ prostě není profese, byť se mu člověk věnuje čtyřicet hodin denně, ale je to původně, a především určitý existenciální postoj, který ještě ke všemu vůbec není výhradním majetkem těch, kteří – splňující náhodou ony náhodné vnější podmínky, o nichž byla řeč – si vysloužili titul „disidenta“.“²⁹
3. A v neposlední řadě je důvodem i fakt, že tento pojem umí obsáhnout jen malou skupinku lidí, a přitom jich je mnohem víc, jen jsou méně vidět, a přesto jsou stejně důležití. Havel píše: „...je-li z tohoto množství vybráno – a ještě ke všemu tak náhodně – několik desítek osob a je-li z nich učiněna zvláštní *společenská kategorie*, pak takový postup vytváří nutně úplně zkreslený obraz celkové situace;“³⁰ Zde se autor snaží popsat čistě negativní stránku tohoto označení, neboť jak jsme si již řekli, tak lidí, kteří žili po svém mimo samopohyb „post-totalitního“ systému, bylo mnohem více, než může pojmut pojem „disidenti“, čímž, paradoxně, může být nahráváno samotnému „post-totalitnímu“ systému.

J. Bolton k pojmu „disidenti“ ve své knize *Světy disentu* píše: „„Východní Evropa“ [...] byla zobrazována v odstínech šedé; [...] Noc a mlhu protrhly záblesky světla jen občas, když se hrstka odvážných vyslovila proti režimu. [...] Západní novináři a akademici začali o těchto malých skupinkách protestujících mluvit jako o „disidentech“ – sami protestující tuto nálepku zpočátku odmítali, ale nakonec ji přijali, byť často s určitým ironickým odstupem.“³¹ Zde máme možnost vidět „svět disentu“ z pohledu profesora na Harvardově universitě, který se

²⁸ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 32-33.

²⁹ Tamt., s. 34.

³⁰ Tamt., s. 34.

³¹ Bolton, J., *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, přel. Šustrová, P., Academia, Praha 2015, s. 39.

tímto fenoménem zabýval nejen skrze Havlovu esej, ale i z jiných materiálů té doby. I on sám si uvědomuje důležitost těchto „záblesků světla“, ale zároveň ve své knize neopomíná ani anonymní jedince, kteří byli základnou těchto „záblesků“ a jejich revolta proti cenzuře a diktátu „post-totalitního“ systému mohla být jen formou drobných krůčků, jako přejítí na červenou, či vstupu na trávník.³² Píše: „Lidé tedy spoluvytvářejí obrysy svého života, spíše než že by pasivně přijímali diktát shora. Myšlenka, že miliony občanů [...] prodaly svou politickou duši za trochu konzumního zboží, se začíná zdát nejen urážlivá, ale i nepravděpodobná.“³³ Zde J. Bolton poukazuje na skutečnost, že někteří lidé v zajetí „post-totalitního“ systému stále utvářeli morální hodnoty skrze dobrou práci, a nelze říci, že jen konzumně žili a setrvali v samopohybu tohoto systému, aby měli co jíst a kde bydlet.

V patnácté kapitole pak lidi, kteří nemohli, či nebyli označováni za „disidenty“ Havel označuje jako „nezávislý duchovní, sociální a politický život společnosti“³⁴ a proto lidi označované za „opozici“ či „disidenty“ přirovnává jen k vrcholu ledovce, kdy mnohem větší část onoho ledovce je schována pod hladinou.³⁵ Říká: „...nelze už jen zdaleka tak říci, že „disidentské hnutí“ je nutně „vyšší formou“ „nezávislého života společnosti“. Je to prostě jen *jeden z jeho* projevů, a i když je to snad jeho projev *nejviditelnější*, při prvním pohledu *nejpolitičtější* a ve své političnosti *nejzřetelněji artikulovaný*, zdaleka to ještě neznamená, že to musí být nutně jeho projev nejvyzrálejší a nejdůležitější, a to nejen v obecně společenském smyslu, ale dokonce i co do svého nepřímého politického dosahu.“³⁶ Zde se autor snaží poukázat na to, že skupina lidí, jež je označována za „disidenty“, sice může být nejviditelnější, ale je jen součástí mnohem větší a rozhodně nezanedbatelné skupiny lidí, jež jsou lidem v ideologii „post-totalitního“ systému „skryti“³⁷. Tato „skrytá“ skupina lidí však je nedílnou součástí hledání pravdy a svobody a může být v lecčems dokonce nejdůležitější. Vezmeme-li totiž „disidenty“ samotné, pak jsou skutečně jen malou skupinkou v nekonečném oceánu „post-totalitního“ systému, avšak ve chvíli, kdy pojmem „disidenty“ jako vrchol

³² Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 41.

³³ Tamt., s. 41.

³⁴ Tamt., s. 39.

³⁵ Tamt., s. 39.

³⁶ Tamt., s. 39.

³⁷ Je známo, že ani obyčejní lidé, nebyli ve skutečnosti systémem a lidem v něm skryti. Tento výraz jsem použila pouze jako protipól „vrcholu ledovce“. Manipulačními prostředky lidí v systému byli i formy jednotlivých trestů a výběry jedinců, či skupin, kteří budou tímto trestem postiženi. Příkladem je třeba soudní proces s hudebníky The Plastic People v roce 1969. [Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 23-26.], stíhání Jiřího Gruntoráda za samizdatové rozšiřování beletrie, či stíhání a následné uvěznění Ivana Jirouse za pořádání koncertů, či vydávání kulturního časopisu VOKNO. [čerpáno z divadelního textu *Audience a Příjem*, V. Havla a J. Dienstbiera, doplněné o intermezzo s faktickými údaji té doby, který byl upraven dramaturgem J. Janků a režisérem B. Rychlíkem pro potřeby libereckého divadla F. X. Šaldy]. Pozn. autora.

ledovce, který větší část skrývá pod hladinou, tak pak se tato skupinka zvaná „disidenti“ může stát hrotem, jež je veden neviditelnou základnou a může tak začít měnit tok samopohybu „post-totalitního“ systému. Tedy mohou být důležitým hybatelem jak na straně politické, tak mimo ni.

Pokud bychom se však tedy chtěli bavit o svobodě a hledání „života v pravdě“, pak, i dle slov autora, asi není nejlepší užívat slov jako „opozice“, či „disident“, ale mnohem přesnějším pojmem je „nezávislý život společnosti“, který nemluví jen o onom „vrcholu ledovce“, ale označuje ledovec celý. Pojmem „nezávislý život společnosti“ pak chápeme označení všech lidí, kteří se rozhodli svou tvorbou, ve smyslu umění, a dobrou prací, která zahrnuje mnoho různých odvětví, kontrole tohoto systému vzepřít. Každý dle svých vlastních možností. Jejich snahou bylo žít a pracovat tak, aby nešli proti svému přesvědčení a vlastnímu svědomí.

Ač jsme si ukázali, že pojem „disidenti“ není nejpřesnějším označením pro lidi, kteří se snažili žít v pravdě, tak se tento pojem v době a pro dobu, v níž Havel psal, velmi ujal. Jak jsme si ukázali i na citaci J. Boltona. Proto je třeba chápat v této práci „disidenty“ nejen jako Havlův pověstný „vrchol ledovce“, ale ledovec celý, tedy i ty, jež žijí v pravdě, a i přes veškeré obtíže, které jim to může přinést, dělají poctivě a odpovědně svou práci.

3.3 SVOBODA JAKO OBRANA ČLOVĚKA PROTI SAMOPOHYBU „POST-TOTALITNÍHO“ SYSTÉMU

Mluvila-li jsem o „post-totalitním“ systému ve svém samopohybu a potřebě společnosti se z tohoto samopohybu systému vymanit, pak je zřejmě potřeba říci, proč v tomto směru mluvím o návratu k člověku jako člověku. Havel píše: „Post-totalitní systém podniká globální *útok* na člověka, který proti němu stojí sám, opuštěný, izolovaný. Je proto docela přirozené, že všechna „disidentská hnutí“ mají výrazně *obranný charakter*: brání člověka a skutečné intence života proti intencím systému.“³⁸ Pokud samozřejmě systém útočí přímo na člověka, pak je nutné tohoto člověka bránit, pak je nutné, aby druhou stranou samopohybu systému byl návrat k člověku jako člověku, jehož to v jeho bytí zasahuje.

Oním návratem k člověku jako člověku, je vnímání jeho práv a svobod. Možnost tohoto člověka otevřeně kriticky hodnotit, nahlížet svět, který ho obklopuje, a ve kterém žije, aniž by mu za tento kritický postoj, ať je předkládán jakýmkoli způsobem (formou poetiky, hudby, či třeba opisem a rozšiřováním zakázané literatury), hrozil trest, ale který by měl vést k otevřené

³⁸ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 41.

diskusi. Možnost tohoto člověka dělat to, co dělá rád, to, co ho baví a zlepšovat to, co zlepšit může a umí, aniž by mu hrozila degradace jeho práce, a tím i ztráta váhy toho, co říká, či činí. Možnost tohoto člověka být součástí světa, ve kterém žije a spolutvůrcem morálních hodnot tohoto světa. A nebýt člověkem, jež je různými formami kontrol a pravidel nucen jít proti vlastnímu přesvědčení a morálním hodnotám.

Autor chce poukázat na dlouhodobou krizi člověka, kterou spatřuje v „samopohybu“ technické civilizace³⁹, ze které se nedá vyjít formou politické revoluce, tedy pouhou změnou politického systému, ale je třeba jít mnohem hlouběji a vrátit se k člověku jako takovému. Je třeba vnímat člověka jako individualitu, která potřebuje pochopení a oporu, tady a teď, stejně jako kdykoli jindy, nikoli jen ve chvílích, kdy se to lidem v systému tzv. „hodí do krámu“. Jde tedy spíše o vzájemný dialog než posunování z místa na místo. O dialog mezi člověkem a společností, jež ho obklopuje a jejíž je plnohodnotnou součástí. Je to odpovědnost člověka ke společnosti, v níž žije, ale zároveň odpovědnost této společnosti vůči tomuto člověku. Není to letargie a pohodlnost, která dává možnost „post-totalitnímu“ systému upravovat pravidla dle svého, ale práce a možnost tuto práci dělat a tím zlepšovat život nejen svůj, ale i život společnosti kolem tohoto člověka.

Ve chvíli, kdy mluvíme o práci, pak je třeba poukázat na to, co touto prací myslíme. Neboť pod „dobrou“ práci se umí schovávat i samopohyb „post-totalitního“ systému. Avšak v tomto případě nejde o kvalitní a zodpovědnou práci člověka pro sebe a svět, ve kterém žije, ale pouze o plnění něčeho, co naplňuje a podporuje pouze tento systém, kterému na člověku nezáleží. A právě toto plnění je lidmi v „post-totalitním“ systému opět používáno jako „alibi“ a nástroj pro upevňování ideologie tohoto systému. Havel píše: „V době, kdy Čechy a Slovensko byly pevnou součástí rakousko-uherské říše [...], založil T. G. Masaryk český národní program na myšlence „*drobné práce*“, tj. poctivé a odpovědné práce v rámci existujícího uspořádání v nejrůznějších oblastech života, směřující k povznesení národní tvořivosti a národního sebevědomí.“⁴⁰ V této citaci nám autor dokládá, že skutečně nejde o to, že by člověk měl plnit to, co „post-totalitní“ systém považuje za „dobrou“ práci, ale o skutečnou práci. Odpovědnou a poctivou práci člověka samého vůči sobě i světu kolem sebe. A je jedno, zda jde o uklízečku, která dobře uklízí, pekaře, který každé ráno vstává, aby uhnětl těsto, upletl housky, které pak vkládá do pece, aby jeho zákazníci měli každé ráno čerstvé pečivo, či šéfa podniku, kterému záleží na jeho zaměstnancích a práci, kterou vykonávají. Je důležité, že je to právě poctivá a odpovědná práce, která by měla a má národ povznášet. A je

³⁹ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 59.

⁴⁰ Tamt., s. 35.

to právě tato práce, která poukazuje na slabiny „post-totalitního“ systému, který se touto prací cítí být ohrožen, a proto se všemožně snaží tuto „drobnou“ dobrou práci znehodnocovat formou kontrol a překroucených pravidel.

V 17. kapitole nám pak autor důkladněji vysvětluje, proč změna musí být jedine skrze návrat k člověku a obranu tohoto člověka, ale nikoli násilným odbojem, ale zákonnou pozitivní cestou. Boj za svobodu společnosti, má pak „dvě základní alternativy, totiž princip legality a odboj (ať už ozbrojený, nebo neozbrojený)“⁴¹ Dle autora by odboj měl význam pouze v případě, že by proti sobě stály dvě „souměřitelné společenské síly“⁴², nebo by hranice mezi uzurpátory a uzurpovanými musely být jasně vymezeny.⁴³ Avšak společnost pod vládou „post-totalitního“ systému, je spíše letargická a statická, proto by odboj mohla vnímat jako útok, nikoli obranu. Jestliže lidé v tomto systému používají a zneužívají zákony pro manipulaci a kontrolu, pak jedinou možnou cestou je opět zákonná pozitivní cesta a neúnavné poukazování na to, jak je zákon zneužíván a překrucován. Proto „disidentská hnutí“ mají za cíl obranu člověka, jeho základních lidských práv a svobod tak, jak jsou definována v různých oficiálních dokumentech.⁴⁴ Havel píše: „Tato hnutí brání všechny, kdo jsou za naplňování těchto práv stíháni, sama je svou prací naplňují, znovu a znovu se dožadují, aby byla státní mocí respektována, a poukazují na všechny sféry života, kde jsou porušována.“⁴⁵

Zároveň poukazuje na fakt, že protože největší boj probíhá v člověku samém, nikoli na základě „faktické moci“⁴⁶, pak by ozbrojený odboj spíše člověka k systému přiklonil, místo toho, aby ho před systémem bránil. Neboť jak jsme si již ukázali výše, tak systém postihuje člověka v jeho vlastní existenci. Formou manipulace, kontrol a vytváření atmosféry strachu bere člověku odvahu, zamotává ho do své falešné hry a tím ho „uspává“ do letargie a pasivnosti, ze kterých je třeba člověka znovu probudit. Zároveň poukazuje na to, „že post-totalitní systém disponuje tak dokonalým mechanismem komplexního přímého i nepřímého dozoru nad společností“⁴⁷, že by, pravděpodobně, byl jakýkoliv odboj zlikvidován dříve, než by nějaký čin byl vykonán.

„Post-totalitní“ systém se stal součástí života a skrze lidi v něm manipuluje i s lidmi, kteří takto žít nechtějí. Staví člověka proti člověku, a proto je třeba člověka bránit. Odpovědnost za

⁴¹ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 43.

⁴² Tamt., s. 43.

⁴³ Tamt., s. 43.

⁴⁴ Tamt., s. 42.

⁴⁵ Tamt., s. 42.

⁴⁶ Tamt., s. 43.

⁴⁷ Tamt., s. 43.

tady a teď, dobrá drobná práce a obrana člověka, jeho práv a svobod zákonnou pozitivní cestou, pak vytvářejí podmínky pro život v pravdě a svobodný život člověka.

3.4 ZELINÁŘ A SLÁDEK

Aby autor čtenáři více přiblížil způsob fungování „post-totalitního“ systému, tak jak ho představil a jak ho vnímá ve své eseji, zvolil si dva obyčejné lidi, kteří by mohli být kýmkoli z nás. Prvním, kterého představím, je vedoucí obchodu se zeleninou. Je to smyšlená postava sloužící jako příklad života v tomto systému. Pro potřeby této práce ho budu dále nazývat pouze zelinářem.

Zelináře Havel popisuje dvojným způsobem. Jednak jako člověka, který si plní své povinnosti vůči tomuto systému a pak jako člověka, který se rozhodl „vzbouřit“.

Ve třetí kapitole své eseje autor popisuje zelináře jako člověka, který pracuje ve svém obchodě a plní věci, jež jsou od něj očekávány. V případě našeho zelináře jde o vyvěšení hesla ve výloze. Ale jak nám autor ukazuje, tak to pravděpodobně nedělá proto, že se s tímto heslem ztotožňuje, ale proto, že to tak dlouhodobě dělají všichni, protože se to od nich očekává. Tím pak je „post-totalitní“ systém utvrzován. V tomto případě totiž nejde o to, jak se zelinář chová ke svým zákazníkům, nebo jak dobře dělá svou práci. Jde o heslo, které vyvěsil ve výloze mezi zeleninu. Ono heslo zní: „Proletáři všech zemí spojte se!“

Zde nám autor ukazuje, jak se ideologie „post-totalitního“ systému upevňuje a rozšiřuje skrze „maličkosti“. Maličkostmi, zde autor myslí vyvěšení hesla ve výloze, vlajky v okně, či zúčastnění se voleb, o kterých je známo, že jsou dopředu zmanipulované, a tedy nepřinášejí člověku žádnou kýženou změnu. Právě už tyto „maličkosti“ utvrzují tento systém, protože jsou to právě ony, které hlásají: Člověk, který tyto maličkosti dělá, souhlasí s kontrolou a způsobem fungování „post-totalitního“ systému. Lidé v tomto systému totiž neřeší, jak dobře tento člověk vykonává svou práci, ale pouze to, zda plní zadané úkoly, třeba zda vyvěsil heslo.

Ono heslo je totiž ve skutečnosti jakýmsi znakem zahalujícím svou podstatu. Tím, že zelinář vyvěsil toto heslo, sice zřejmě neříká, že souhlasí se slovy, které toto heslo obsahuje, avšak nelze říci, že toto heslo žádný význam nenese. Naopak. Toto heslo obsahuje skrytou a zcela jasnou zprávu pro ty „nahore“. Říká: „já, zelinář XY, jsem zde a vím, co mám dělat; chovám se tak, jak je ode mne očekáváno; je na mne spolehnoutí a nelze mi nic vytknout; jsem

poslušný, a mám proto právo na klidný život.“⁴⁸ Tím, že toto heslo vyvěsil, posílá vzkaz. Vzkaz, kterým říká, že chce dál žít svůj život a proto je ochoten vyvěsit heslo. Jelikož však je toto heslo skrytým znakem, tak se zároveň stává jistým „alibi“. Nejenže si zelinář klidně může říct: „Proč by se proletáři nemohli spojit, že jo?!“, ale zároveň dává najevo, že nevybočuje z řady, že si je vědom všeho toho, co se od něj očekává, a že to bude dělat, aby si dál mohl žít svůj dosavadní život bez kontrol a perzekucí. Havel říká: „Všimněme si: kdyby nařídili zelináři dát do výkladu heslo „Bojím se, a proto jsem bezvýhradně poslušný“, nechoval by se k jeho sémantickému obsahu zdaleka tak laxně, přestože by se tento obsah tentokrát zcela kryl se skrytým významem hesla.“⁴⁹ Tím nám autor ukazuje, jak „post-totalitní“ systém manipuluje jedinci. Skrze drobné ústupky, jako vyvěšení hesla, jehož skutečný význam je skrytý. Těmito ústupky, které člověk přeci může udělat, aniž by tím přišel o svou důstojnost, však náš zelinář utvrzuje systém a stává se jeho nástrojem. Kdyby ono heslo přímo mířilo k pravé podstatě svého sdělení, pak by se zelinář zdráhal toto heslo vystavit, neboť by mu očividně vzalo důstojnost. Ale heslo-znak mu dovoluje se sám před sebou obhájit. Heslo-znak zde opět funguje jako druh alibi, které zelináři umožňuje nadále pokračovat ve svém dosavadním životě. Proto může být poslušný tomuto systému. Proto nepotřebuje vybočit z řady. Proto se morálka stává slepou poslušností a pravda pouhými hesly se skrytými významy.

V patnácté kapitole, pak Havel uvažuje, co by se stalo, kdyby se zelinář rozhodl žít v pravdě a jakým způsobem by tento život v pravdě mohl uskutečňovat. Možnosti jsou dle autora dvě. Jednou z možností, je prostě přestat plnit některé věci, které jsou od něj očekávány. Jako například nevyvěsit vlajku v okně svého bytu, či nedat do výlohy již zmíněné heslo. Druhou možností a mnohem razantnější je skrze odpovědnost k sobě a svému okolí začít dělat větší kroky. Jako například napsat institucím o bezpráví na pracovišti, shánět a opisovat neoficiální literaturu, či formovat a organizovat lidi ve svém okolí. Ani jednu z těchto možností Havel nepovažuje za bezcennou, či zanedbatelnou, i když jedna je viditelnější a ta druhá je spíše o vlastním postoji. Havel píše: „... „život v pravdě“ v původním a nejširším slova smyslu představuje velmi rozsáhlé, nejasně ohraničené a velmi těžko zmapovatelné území drobných lidských projevů, které zůstanou v drtivé většině asi navždy ponořeny do své anonymity...“⁵⁰ Jinak řečeno ani ono nevyvěšení vlajky, či nevyvěšení hesla ve výloze není čin bezvýznamný, avšak časem se tento čin stane

⁴⁸ Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny, s. 9.

⁴⁹ Tamt., s. 9.

⁵⁰ Tamt., s. 38.

anonymním gestem. Stane se anonymním gestem právě tím, že je to z pohledu vnějšího pozorovatele, gesto malé. Avšak pro člověka, který se k tomuto kroku rozhodl, může být toto gesto stejně důležité jako pro člověka, který přepisuje zakázané knihy, či vydává zakázaný časopis. Z vnějšku, z toho většího hlediska, je však toto gesto přehlédnutelné a často neuchopitelné, neboť psaná podoba revolty je mnohem viditelnější a je mnohem trvalejšího rázu, protože je možno tuto myšlenku dále písemnou formou rozšiřovat. To u nevyvěšeného hesla, není možné. Nevyvěšení hesla s sebou samozřejmě také nese vzkaz a může vést k podobným reakcím a k podobným výrazům odvahy ve svém nejbližším okolí, ale zároveň je mnohem jednodušeji použito jako odstrašující příklad, když je toto gesto potrestáno. Proto ve svém důsledku může vést k utvrzování strachu.

Jak jsme si řekli v předchozí kapitole, tak větší část ledovce je ukryta pod povrchem, to však neznamená, že ji můžeme ignorovat. Zde nám autor ukazuje, že právě ony anonymní činy, či činy, které na první pohled vypadají téměř neznatelně až bezvýznamně, mají vlastní sílu, která ukazuje okolí, že se něco děje. I tyto činy mají svůj skrytý význam, který říká, není mi jedno, co se kolem mě děje.

Druhým člověkem, jehož autor používá jako příklad, je pan Š. V tomto případě jde o skutečného člověka, nikoli o smyšlenou postavu, jako v příkladu zelináře. Byl to nadřízený autora, když v sedmdesátých letech dělal v jednom pivovaru. Tento člověk miloval svou práci, kterou chtěl dělat a dělal, dle autora, velmi odpovědně a očekával od svých podřízených, že svou práci budou vykonávat stejně zodpovědně a budou ji milovat. Svým nadřízeným pak posílal návrhy na zlepšení, které však byly jeho přímými nadřízenými ignorovány. Proto se pan Š, kterému šlo o to, aby „jeho“ pivovar prosperoval a vyráběl dobré pivo, rozhodl, že své námítky i návrhy vedoucí ke zlepšení výroby, pošle k vyšším instancím. Vše mohlo dopadnout tak, že šéf pana Š., který pivovarnictví rozuměl podstatně méně, než pan Š., a který neměl příliš v lásce ani dělníky v tomto pivovaru, mohl být vyměněn a práce pana Š. podpořena a odměněna. Avšak v tomto případě došlo k naprostému opaku. Protože šéf našeho pana Š., měl mnohem lepší konexe a politické postavení, tak vše, co pan Š., kterému šlo pouze o dobrou práci, napsal, bylo nazváno hanopisem, což následně vedlo k vyhození pana Š. z tohoto pivovaru a jeho přemístění do jiného pivovaru na podřadnou práci.

Na příkladu pana Š. nám autor ukazuje, jak se lidé v „post-totalitním“ systému cítí být ohroženi dobrou odpovědnou prací, proto je pro ně jednodušší, tuto práci pošpinit a tím sebrat člověku důstojnost i hlas. Pan Š. možná nemusel řešit žádné vlaječky, ale nebylo mu jedno, jak se pracuje v pivovaru, ve kterém měl slušné postavení. Jeho život v pravdě mu nedovolil

jen přihlížet, jak je pivovar veden od desíti k pěti a mlčet, což ho stálo jeho místo a postavení ve svém okolí.

Máme tu tedy tři příklady. Zelináře, který plní vše, co se od něj očekává, zelináře, který se vzepře tím, že odmítne dát heslo do výlohy a možná se zapojí i do nějakých iniciativ ve svém okolí a pana Š., který se písemně vyjádřil k tomu, co vidí a co mu nebylo lhostejné a jeho odměnou byla ztráta milovaného místa, vyřazení, kterým přišel o svou možnost být vyslyšen, či dokonce slyšen. Ale co nám tím chce Havel vlastně říct? Že nemáme svou práci dělat dobře? Nebo že ji máme dělat co nejlépe v rámci možností a občas udělat nějaký nutný krok k systému a pro systém? Anebo že máme říkat pravdu za každou cenu, dokonce i za cenu, že přijdeme o milovanou práci a možná budeme odsouzeni, žít na okraji společnosti a budeme přežívat ze dne na den? Kde se v těchto případech nachází svoboda? Kdo je z těchto třech příkladů nejsvobodnější? A dá se v těchto případech vůbec o svobodě mluvit?

Dle mého názoru byl nejsvobodnější a nejodpovědnější čin, z hlediska odpovědnosti nejen vůči sám sobě, ale právě odpovědnosti ke společnosti, pokus pana Š. něco udělat pro zlepšení provozu onoho pivovaru, který však byl absolutně ztrestán. Jediný, kdo mohl dál dělat, to, co dělal, byl pravděpodobně zelinář, který plnil to, co se od něj očekávalo, tedy vyvěsil heslo-znak. Avšak jak moc, v případě zelináře, záleží na tom, jak dělá svou práci? Není v jeho případě důležitější, zda plní to, co se od něj očekává, než to, jak se chová ke svým zákazníkům a jak se stará o zboží, tedy jak moc mu záleží na jeho dobré práci? Co by se stalo, kdyby zelinářství vedl od desíti k pěti, stejně jako šéf pana Š., byl by alespoň pokárán, nebo opravdu jen stačí, že plní?

Pokud se na všechny tři příklady podíváme z hlediska existencionálního, tedy z hlediska práce, střechy nad hlavou, postarání se o svou rodinu a zároveň snahy nebýt pod neustálým tlakem a kontrolou, tak se jeví první zelinář jako nejlepší řešení. Avšak z hlediska odpovědnosti, a to nejen sama za sebe, ale především odpovědnosti vůči společnosti, se jeví řešení pana Š. jako řešení nevyhnutelné. Mohl by snad pan Š. dlouhodobě přihlížet tomu, jak jeho vlastní práce a práce jeho podřízených je permanentně mařena a znehodnocována? Nikoliv. To by šlo pouze v případě Š-ovy rezignace na dobrou práci. To však v jeho případě nepřichází v úvahu, neboť jeho životem je dobrá práce a život v pravdě. Tento člověk prostě nemůže rezignovat na něco, co miluje a co si myslí, že může zlepšit, neboť tím by zradil sám sebe. Pan Š., tedy neměl na výběr, protože kdyby se nepokusil s danou situací něco udělat, tak by stejně nemohl být spokojený. Stále tam existovala naděje, že se něco změní. V tomto případě sice ke změně došlo, avšak naneštěstí pro našeho pana Š., který nejen že přišel o

milovanou práci, ale tím, že jeho pokus o zlepšení podmínek v pivovaru, ve kterém pracoval, byl vyhodnocen jako hanopis, zároveň přišel i o svůj hlas.

Druhý zelinář, který heslo nevyvěsil, je na tom velmi podobně jako náš pan Š. Protože ve chvíli, kdy se rozhodl heslo nevyvěsit, tak došel k tomu, že je jeho povinností to tak udělat. Avšak na rozdíl od pana Š., už nešlo jen o dobrou práci a odpovědnosti za ni, ale zároveň šlo o znak nesouhlasu s tím, k čemu je nucen a v čem má žít. Jeho čin se stal vzkazem. Vzkazem nejen pro ty „nahore“, ale i pro své nejbližší okolí.

Na těchto třech příkladech nám autor ukazuje, jak je těžké žít svůj vlastní život ve hře, kterou „post-totalitní“ systém rozehrál. Ale život v pravdě, může být i zastoupen dobrou zodpovědnou prací, kterou se lidé v „post-totalitním“ systému snaží zakrývat, když nutí obyčejné lidi plnit maličkosti, které si zvolili jako akt solidarity k tomuto systému. Opravdu můžeme říct, že Zelinář, který vyvěsil ono heslo, nežil v pravdě? Není to spíše druh manipulace „post-totalitního“ systému ukazovat okolí, že těch „nespokojených“ je skutečně jen hrstka?

Domnívám se, že právě prvním zelinářem nám autor chce ukázat, jak uměl „post-totalitní“ systém manipulovat s lidmi. Ukazuje, že zatímco u zelináře se dobrá odpovědná práce neřeší, ale řeší se vyvěšení, či nevyvěšení hesla, tak u pana Š. jde o dobrou odpovědnou práci především. Tím však, že u zelináře dobrou zodpovědnou práci neřeší, tak dává prostor ke kritice a námitkám.

4. DISKUSE O STATEČNOSTI

Havlova esej *Moc bezmocných* vyvolala mezi chartisty značně vyostřenou diskusi, která však nebyla vyvolána samotnou esejí, jako spíše dvěma fejetony, které reaktivně na tuto esej vznikly. Byl to fejeton Ludvíka Vaculíka s názvem *Poznámky o statečnosti* a fejeton Petra Pitharta s názvem *Bedra některých*.

Vaculíkův fejeton by se dal rozdělit do tří základních myšlenek.

1. Zamyšlení se nad statečností jako přímou cestou do vězení
2. Zamyšlení se nad tím, kdo je „normální člověk“
3. Zamyšlení se nad dobou po roce 77

Svou první myšlenku začíná slovy: „Přemýšlím někdy, jsem-li už dostatečně vyspělý pro vězení. Mám z něho strach. Každý člověk, když doroste do občanského věku, měl by se s touto otázkou vyrovnat. Buď má jednat tak, aby nemusel na vězení pomyslet, nebo si musí uvážit, co mu stojí za takové riziko.“⁵¹ Zde se čtenář musí zastavit a zamyslet. Skutečně se autor domnívá, že čin, za který byl člověk odsouzen, měl nejprve několikrát promyslet, zvážit rizika a raději se svého činu vzdát, než aby za tento čin byl uvězněn? A lze vůbec zvažovat možnost uvěznění, pokud onen čin není zločinem? Nebo se jako zralý muž a otec zamýšlí nad nerozvážností některých činů, které možná byly zapříčiněny mládím? Vaculík zde možnost být či nebýt ve vězení popisuje jako možnost volby. Jako něco, co máme ve vlastních rukách. Pokud by šlo o zločin, pak by jistě bylo na místě ono rozhodnutí, zda mi tento zločin za možnost uvěznění stojí. Ve chvíli, kdy tímto „zločinem“ je stát si za svými morálními hodnotami, dobrou odpovědnou prací a přesvědčení, že chci svůj život žít po svém bez diktátu „shora“, pak si nejsem jista, zda před rozhodnutím „zvážit možnost uvěznění“, člověk opravdu stojí. A když píše: „Člověk potlačující názory druhých je pouhý cenzor; cenzor, jenž byl odporem proti cenzuře doveden k zavírání lidí, je už diktátor; diktátor, který při potlačování demonstrace dá střílet do lidí, je hotový vrah.“⁵², tak je opravdu přesvědčen, že nerozvážnost mládí, či nerozvážnost „hrdinských“ činů donutila rozvážné cenzory, aby se stali vrahy? Pokud ano, není pak takovým cenzorem každý rodič, či učitel, který se snaží své děti, či žáky uchránit před špatnými kroky, a kterým se každý mladý člověk či dítě přirozeně vzpírá a chce si to dělat po svém? A stanou se snad z těchto rodičů, či učitelů diktátoři, nebo nedej bože vrazi, když si žák, či vlastní dítě postaví hlavu? Nikoliv.

⁵¹ Vaculík, L., *Poznámky o statečnosti*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 15.

⁵² Tamt., s. 15.

Domnívám se, že jde o zamyšlení se vyzrálého muže, nad smyslem některých činů, z hlediska vlastních zkušeností. Sám přeci říká, že má z vězení strach, což ho od jeho práce neodvádí, ale jen ho to nutí přemýšlet o způsobu, jakým svou práci a své myšlenky může uskutečňovat dál. Aby mohl svými myšlenkami motivovat lidi, a dokonce mohl otevřeně kritizovat systém, ve kterém žije, a přes to se určitým způsobem vyhýbat cenzuře „post-totalitního“ systému, tak musí vynakládat nemalé úsilí.

Druhou myšlenku pak začíná slovy: „Většina lidí dobře cítí své meze a nejde v jednání nad to, co je schopna unést pak v následcích.“⁵³ Pokud autor opravdu míní, že většina lidí nejde nad to, co je schopna „unést v následcích“, nepopírá tím svou předchozí úvahu? Nejsou i ony následky možnost uvěznění? V první části svého fejetonu se zamýšlí nad nesmyslností „hrdinských“ činů, aby nám ve druhé části tohoto fejetonu řekl, že většina z nás své meze zná. Pokud tomu tak je, tak i člověk, který roznáší letáky před volbami⁵⁴, dokonce i Havlův zelinář, který se rozhodl nevyvěsit heslo mezi zeleninu, přeci musí vědět, že může být potrestán, a tudíž, dle předchozího zamyšlení, musel zvážit rizika svého činu, tedy i možnost uvěznění. Autor pokračuje: „Od hrdinství odlišuju pevnost normálního člověka. Normální člověk je dosti setrvačný v dobrých zvycích a ctnostech, má svou pevnost a sám se brání jejímu navrtávání. Jako nerad vidí, když si někdo nebezpečně troufá, tak si zas rád potvrdí, že poctivá práce v klidu je to nejlepší...“⁵⁵ Pokud tedy většina lidí ví, koho pak autor myslí „normálním“ člověkem? Je to právě ta většina, která se rozhodla, žádná rizika prostě nepodstupovat a „hrdinské“ činy jsou tedy jakési výkřiky nerozvážných mladých lidí? Je to reakce na Havlova Zelináře? Považuje Zelináře, který nevyvěsil heslo za neuváženého „hrdinu“ a Zelináře, který dobře vykonává svou práci a zároveň dělá, co se od něj očekává za „normálního“ člověka?

Sám Havel sice ve své eseji mluví o dobré práci, která by měla být základem dobrého státu. Zároveň však poukazuje na to, že by člověku nemělo být jedno, v čem žije a co se kolem něj děje. Dokonce život v pravdě pak Havel v případě zelináře vidí především v nevyvěšení hesla a jiných možnostech vyjádření se k manipulaci a kontrole lidí „post-totalitním“ systémem.

V této fázi to vypadá, že se Vaculík dostal do bludného kruhu, ze kterého se nedá vyjít. Co myslí zbytečností „hrdinských“ činů? Kdo je podle něj „normální“ člověk? A pokud píše o většině, která si je vědoma následků, tak co pak míní tím, když píše „nebo si musí uvážit, co

⁵³ Vaculík, L., *Poznámky o statečnosti*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 16.

⁵⁴ Tamt., s. 15.

⁵⁵ Tamt., s. 16.

mu stojí za takové riziko“⁵⁶? Copak neřekl, že jsme si vědomi, a tedy i schopni zvážit ona rizika?

V posledních dvou odstavcích se pak zamýšlí nad násilnou dobou let padesátých a dobou let sedmdesátých, kterou spatřuje jako mnohem nebezpečnější. Píše: „Násilí se zhumanizovalo. Totální dozor nad obyvatelstvem se měkčeji rozprostřel po všech a po všem, není v něm nenávistných křečí. Je to horší, či lepší? Je to útok na sám pojem normálního života. Já to považuju za nebezpečnější než v padesátých letech, a existuje se nám v tom líp.“⁵⁷ Pokud se autor v předchozích částech svého fejetonu zamýšlí nad neuvážeností „hrdinských“ činů a „normálním“ člověkem, pak nám v posledních dvou odstavcích ukazuje, že „post-totalitní“ systém je nebezpečný v tom, že znehodnocuje život jako takový tím, že na něj útočí skrze strach a pokus znehodnotit dobrou práci člověka. Poukazuje na vývoj tohoto systému, který se nevzdal formy diktátu a kontroly, ale pouze tuto formu upravil a dal člověku zdání změny. „Hrdinské“ činy pak, dle autora, působí nikoliv jako způsob, jak z toho vyjít ven, ale spíše jako „alibi“. Jako možnost se z jakéhokoliv projevu nesouhlasu vymluvit. Autor píše: „Zatím co hrdinské činy lidi lekají a dávají jim možnost pravdivě se vymluvit, že na to nejsou stavěni, setrvat statečně na dobré normě můžou za přijatelné oběti všichni, a vědí to.“ Tím chce autor poukázat na zbytečnost „hrdinských“ činů, které nemusejí být hybatelem společnosti, ale na možnost setrvání v dobré a odpovědné práci, neboť to můžou dělat všichni.

Domnívám se, že Vaculíkovi nešlo o kritiku, ale o poukázání na některé nedostatky Havlovy eseje, kdy by tato esej mohla vést k neuváženým činům, místo aby člověka vyvedla z nesvobody. Poukazuje na možnosti, které mají všichni a není pro ně těžké je dělat, zatím co „hrdinské“ činy můžou člověku ublížit ztrátou svobody a tím i části života.

Jestliže se Vaculík ve svém zamyšlení spíše věnuje většině, která svou dobrou práci může podpořit dobrý život člověka, pak se Petr Pithart spíše zamýšlí nad pojetím „aktivní menšiny“.⁵⁸

Pithart svůj fejeton začíná vzpomínkou na Jiřího Múlera a rok 1968, kdy se spolu bavili o demokracii lidu a politice. Vzpomíná na značně radikální názor svého přítele, který stavěl „aktivní menšinu“ na miskou vah s „většinou lehkomyšlně se věnující práci, přemýšlení, pití

⁵⁶ Cit. d.

⁵⁷ Vaculík, L., *Poznámky o statečnosti*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 17.

⁵⁸ Pithart, P., *Bedra některých*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 19.

piva, ženským, sadaření, nechodící na schůze a ignorující volby...“⁵⁹ Tím se však zcela neztotožňuje s myšlenkami svého přítele, spíše cítí, že v jeho postoji je nějaká chyba.

Zamýšlí se nad samotným vznikem „aktivní menšiny“, kterou pak spatřuje v „nenormálních“ poměrech, které v té době vládli.⁶⁰ Je zajímavé, jak se u Pitharta pojem „aktivní menšina“ postupně proměňuje od skupiny lidí, jejichž cílem byla „snaha vytvořit společenství bez stranických předsudků a příslušné nedůvěry.“⁶¹, až po „aktivní menšinu“, která „tentokrát mezi námi⁶² [...] vzala naše starosti na svá bedra.“⁶³ Ona proměna je vlastně reakcí na situaci mezi chartisty. Jeho zamyšlení dále pokračuje myšlenkou, zda aktivita té „původní aktivní menšiny“ neměla být větší a tím zabránit horlivosti a netrpělivosti těch „aktivních“. Ač sám odpovídá ano, tak dodává: „Ale to právě není možné. Vždycky budou jedni agilnější než druhí.“⁶⁴ Tím poukazuje na odlišnost názorů u jednotlivců. Někteří budou vždy spíše pro čin samotný, jiní budou vždy zdrženlivější. Onu „aktivní menšinu“ pak vlastně vnímá jako skupinu lidí, kteří již nepracují pro národ a většinu, ale postupně se utápějí ve vlastních sporech a vlastních problémech. Tím chce poukázat na to, že by se i oni „angažovaní“ měli zase více soustředit na problémy obyčejných lidí. Píše: „Co jsme mohli čekat? Mohli jsme čekat na zázrak: na smysl pro míru těch nejaktivnějších, na zdrženlivost těch nejhorlivějších, na trpělivost těch nejobjektivnějších, na moudrost těch nejzasvěcenějších.“ Zde jako by souzněl s Vaculíkem a jeho nevolí vůči zbytečným „hrdinským“ činům. V tuto chvíli se Pithart odvolává na odpovědnost každého z nás, která by podle něj měla vést k napravování nenormálních poměrů doby bez účasti oné „aktivní menšiny“.

Domnívám se, že jak Vaculík, tak Pithart, vidí větší sílu v člověku samém než v jednotlivých aktech odporu. Otázkou zůstává, zda právě ony „hrdinské činy“, či vzdor „aktivní menšiny“ nebyli nakonec motorem pro lid, který neměl sílu, ale měl motivaci a touhu po svobodě a život v pravdě.

Oba fejetony samozřejmě nezůstaly bez odpovědi. K Vaculíkovu fejetonu Havel píše: „Vždyť přece víte líp než kdo jiný, že Gruša nemusel sedět za Dotazník, ale Vaculík mohl sedět za Morčata. Víte přece líp než kdo jiný, že úvaha, zda zavřít Grušu nebo Vaculíka, nemá nic společného s tím, kdo z nich lépe zvážil riziko, ale je chladným a cynickým mocenským

⁵⁹ Pithart, P., *Bedra některých*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 19.

⁶⁰ Tamt., s. 20.

⁶¹ Tamt., s. 20.

⁶² Myšleno původní aktivní menšinu. Pozn. autora.

⁶³ Pithart, P., *Bedra některých*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 20.

⁶⁴ Tamt., s. 21.

kalkulem.“⁶⁵ Havel se snaží Vaculíkovi připomenout, že v době mocenské svévole žádný člověk nemá možnost zvážit rizika, neboť jsou to lidé v „post-totalitním“ systému, kteří určují kdo, za co a jakým způsobem bude, či nebude potrestán. A dodává: „Nikdo předem nevíme, jak dlouho to vydržíme. A každý máme právo, když už nemůžeme dál, se stáhnout do pozadí, některé věci nedělat, odpočinout si anebo se třeba i vystěhovat. To všechno je pochopitelné, normální, lidské a já jsem poslední, kdo by komukoliv něco takového zazlíval.“⁶⁶ Ač zprvu vyznívala Havlova odpověď rozzlobeně, tak v tomto případě tam spatřuji jakýsi smířlivý prvek. Havel si stojí za tím, že nelze být v situaci, kdy můžeme zvážit rizika, ale zároveň připouští, že pokud se dostaneme na pokraj našich sil, tak nám nikdo nemůže mít za zlé, že se stáhneme do ústraní. Havel ve své odpovědi především reaguje na Vaculíkovo zamyšlení se nad uvězněním za „hrdinské“ činy. Už se příliš nevěnuje části střední, kde se sám Vaculík dostává do podivného kruhu protimluvů. Oba jsou si vědomi, že každý člověk má své hranice jinde, ale už se příliš neshodují v tom, jakou formou se člověk nemá vzdát „post-totalitnímu“ systému.

U Pitharta už není tak rozhořčený, avšak i tak rozděluje jeho fejeton na část „protestní“ a „politologickou“. Protestní část považuje za příliš obecnou a žádá o konkrétnost. U politologické pak zastává spíše názor smířlivější, ve smyslu působení té tak zvané „aktivní menšiny“, kterou stále vidí jako skupinu lidí, kteří se snaží ve svém možném působení o maximum, a to nejen z hlediska sebe sama, ale především z hlediska většího. Píše: „Vytýkat něco někomu, ale neříct otevřeně, komu to je vytýkáno a co mu je konkrétně vytýkáno, tahle podivná hra mnohoznačných narážek, to je – s prominutím – přesně ta aparátnická kafkárna, které jste se „vy“ – totiž ona blíže neurčená komunita, za niž promlouváte – chtěli, jak píšete, v Chartě uvarovat.“⁶⁷ Havlovi zde jde o poukázání na to, že ta „aktivní menšina“ samozřejmě není bez chyb, ale opravdu jí nejde jen o nějaké drobné věci z hlediska malé skupiny, ale snaží se obsáhnout skupinu co největší, i přes své omezené možnosti.

Ladislav Hejdánek k oběma fejetonům píše: „...jsou cenné, neboť pocity lze analyzovat a interpretovat, až když jsou vyjádřeny, vysloveny, fixovány. [...] jako Marx má pravdu, že filozofii nejde zrušit, dokud ji neuskutečníme, tak platí o pocitech, že se jich nemůžeme zbavit, dokud je nevyslovíme (možná, že bych měl raději místo „zbavit se jich“ říci:

⁶⁵ Havel, V., *Milý pane Ludvíku*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 43.

⁶⁶ Tamt., s. 45.

⁶⁷ Havel, V., *Milý pane Pitharte*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 61.

ovládnout je, stát se jejich pány, přestat se v nich topit).“⁶⁸ Touto větou, dle mého názoru, Hejdánek vyjadřuje veškerý smysl, nejen obou fejetonů, ale i samotné Havlovy eseje *Moc bezmocných*. Je třeba věci říci nahlas, aby se na ně dalo reagovat, jinak zůstanou jen jako myšlenka v naší hlavě. Ale samozřejmě pokračuje kritikou vůči oběma fejetonům. K Vaculíkovi píše: „Strach z vězení je jenom kusem strachu ze života samotného. [...] Souhlasím s Vaculíkem, že normálnímu člověku se do vězení nechce; chtěl bych však důrazně upozornit, že normálnímu člověku se ještě méně chce plivat sám sobě do obličeje a dělat věci, které nutně vedou k „ztrátě tváře“. [...] Život není divadelní představení; jeho cílem není vyvolat dlouho trvající aplaus.“⁶⁹ Tím chce autor poukázat na úzkost Vaculíkova pojetí „hrdinství“ a zároveň přímo reaguje na Vaculíkovu narážku na nesmyslnosti některých činů, které dříve, než skončí trest, tak už jsou dávno zapomenuty.⁷⁰ A ve chvíli, kdy Vaculík mluví o cenzorech, ze kterých se stávají diktátoři a vrazi, Hejdánek píše: „Proč potom nemluvit o tom, že „ve sporu dvou stran“ může nejenom jedna vyprovokovat druhou, ale také druhá prvou? [...] Cožpak tyhle „provokace“ nemění také nás? Zajisté, že mění; dělají z nás buď couvající zbabělce – nebo lidi statečné.“⁷¹ Autorova přímá reflexe Vaculíkovi „statečnosti“ se najednou zdá dosti na vodě. Ale autor ve svém rozjímání pokračuje dále. Kdo je tedy oním „normálním“ člověkem? A co myslí poctivou prací? Píše: „Jak může odvádět „poctivou práci“ soudce, kterému je rozsudek přinejmenším rámcově předem určován, nebo obhájce, který je za dobré obhajování zbavován možnosti dále obhajovat? Jak může „poctivě“ pracovat filozof, který nesmí říkat pravdu?“⁷² Z tohoto úhlu pohledu už se opravdu Vaculíkovo zamyšlení nezdá tak čisté a jednostranné, ale naopak fádňí a téměř zbytečné. Ale jak jsme si řekli, skrze Hejdánka už na začátku, tak zbytečné skutečně není, ani nebylo, neboť bez Vaculíkova fejetonu, by neexistovala ani tato reakce, která jeho myšlenku staví do úplně jiného světla. K hrdinství samému pak Hejdánek říká: „Není pravda, že se hrdinské činy nehodí do života; jde spíš o to, že uvedeny do života a stavše se následovanými vzory, přestávají nám připadat jako něco hrdinského. [...] ...i malé zdroje povzbudivého záření mohou být cenné, když jich bude hodně. Alespoň já jsem přesvědčen, že každý člověk může trochu ionizovat své okolí a

⁶⁸ Hejdánek., L., *Dopisy příteli 3. řada – 1979 Dopis č. 2 (40)*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 47.

⁶⁹ Tamt., s. 48.

⁷⁰ Vaculík, L., *Poznámky o statečnosti*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 15

⁷¹ Hejdánek., L., *Dopisy příteli 3. řada – 1979 Dopis č. 2 (40)*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 49.

⁷² Tamt., s. 51.

povzbudit tak druhé lidi, aby se o to také pokusili. To je pak to demokratické hrdinství.“⁷³ Tím autor více souzní s Havlovým pojetím svobody nikoli jako hrdinstvím, ale jako projevem svobody a životu v pravdě. Pithartův fejeton pak podobně jako Havel považuje nikoliv za kritiku poměrů, ale spíše kritikou konkrétní, avšak konkrétně nesměřovanou.

⁷³ Hejdánek., L., *Dopisy přáteli 3. řada – 1979 Dopis č. 2 (40)*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018, s. 51-52.

ZÁVĚR

V první kapitole své práce jsem představila Havlovu esej *Moc bezmocných* v základních obrysech a liniích, abych se mohla hlouběji věnovat jednotlivým myšlenkám Havlovy eseje v dalších kapitolách.

Ve druhé kapitole jsem zkoumala Havlovo pojetí „post-totalitního“ systému, které poukázalo na lidskou „epochu krize“, která skrze ztrátu odpovědnosti došla do mravní krize člověka. Došla jsem k závěru, že tato krize se nedotýká pouze doby, ve které a o které Havel píše, ale že je tato „krize“ dlouhodobějšího charakteru a je tedy otázkou, kdy a jak se z ní dá vyjít. To mě pak vedlo k důkladnějšímu prozkoumání toho, co „post-totalitní“ režim považuje za „útok na sebe sama“. Tím se pak stala potřeba se z tohoto systému vymanit.

Proto jsem ve třetí kapitole nejprve úzce prozkoumávala pojmy „opozice“ a „disidenti“. A zatímco jsem pojem „opozice“ shledala pro svou práci, pojednávající o osobní svobodě, neadekvátní, tak pojem „disidenti“ jsem shledala pojmem úzce souvisejícím s pojetím svobody v Havlově eseji. Ač se tento pojem jeví, jako příliš úzký na to, aby pojmul všechny lidi, kteří žili život v pravdě, dle vlastních možností, tak nám zároveň představuje práci určité skupinky lidí, kterým nebylo jedno, co se kolem nich děje, a kteří měli prostředky na to, začít poukazovat na bezpráví, ke kterému docházelo skrze lidi v „post-totalitním“ systému.

Poté, co jsem vysvětlila pojmy „opozice“ a „disidenti“ a ukázala, jak s pojetím svobody v Havlově eseji souvisí, tak jsem se mohla zaměřit na svobodu, jako obranu člověka vůči poměrům „post-totalitního“ systému. Poukázala jsem na to, že je třeba odpovědnosti vůči „světu a za svět“, a zároveň dobré drobné práce, aby se začaly odkrývat slabiny tohoto systému. Z toho pak vyšlo, že není možné se bránit pouze změnou politickou, ale je třeba člověka bránit pozitivní zákonnou cestou, neboť tento systém zasahuje člověka v jeho existenci. Tím jsem však došla k závěru, že již nejde pouze o svobodu osobní, ale právě díky tomu, že je třeba člověka v tomto systému hájit pozitivní zákonnou cestou, tak jde i o svobodu politickou.

Příkladem manipulace „post-totalitního“ systému pak byli Zelinář a Sládek, o nichž jsem psala ve čtvrté podkapitole třetí kapitoly. Zde je vidět, jak tento systém manipulativně zneužívá a zakrývá dobrou práci různými maličkostmi. U Zelináře a Sládka jsem došla k tomu, že ani Zelinář, který plní povinnosti zadané lidmi v „post-totalitním“ systému, nemusí Zelinář tento systém podporovat, ale je naopak tímto systémem zneužíván. Pokud totiž plní vše, co je mu lidmi v „post-totalitním“ systému zadané, tak vizuálně podporuje tento systém a

ten tak získává, neboť to na první pohled vypadá, že s tímto systémem souhlasí. Jeho vzkazem pak není jeho dobrá odpovědná práce, ale pouze heslo-znak.

Ve čtvrté kapitole jsem se pak hlouběji zaobírala diskuzí, která vznikla na základě Havlovy eseje *Moc bezmocných*. Tato diskuze poukázala na jisté nedostatky v Havlově pojetí, kdy například dal příliš prostoru pro spekulaci nad samotnou dobrou prací a plnění věcí v rámci „post-totalitního“ systému. Domnívám se, že hlavní polemikou mezi Havlem a Vaculíkem není pojetí dobré odpovědné práce, kterou jsme dle Vaculíka schopni dělat, ale především pojetím „hrdinských“ činů. Havel se u svého Zelináře nespokojuje s tím, že Zelinář dělá dobře svou práci, ale že by neměl vyvěšovat heslo, s kterým nesouzní. Havel to však nepovažuje za „hrdinský“ čin, ale jako způsob života v pravdě. To pak Hejdánek krásně doplňuje oním: „normálnímu člověku se ještě méně chce plivat sám sobě do obličeje a dělat věci, které nutně vedou k „ztrátě tváře“.“⁷⁴ Polemiku mezi Pithartem a Havlem pak spatřuji především v pojetí „aktivní menšiny“. Zde pak je jasné, že se mluví především o působení Charty 77, které byli Pithart, Havel i Hejdánek součástí. Pithartův fejeton je blíže neurčenou kritikou fungování této skupiny, kterou Havel stejně jako Hejdánek obhajují. Na rozdíl od Pitharta vidí tuto skupinu jako skupinu, která se ve své izolovanosti a osamělosti snaží udělat maximum pro co největší počet lidí „post-totalitním“ systémem zasažených.

Ač jsem došla k názoru, že osobní svoboda se nedá zcela oddělit od svobody politické a to obzvláště na základě Havlovy eseje *Moc bezmocných*, tak se domnívám, že jsem došla k tomu, že jeho pojetí svobody se v trochu jiné podobě dá použít i na dnešní dobu.

Dnešní doba sice není v tak výrazném područí jakéhokoliv systému, avšak není možné tvrdit, že nejsme pod žádným vlivem a že tudíž nemáme potřebu se vracet k nám samým. Dnešní doba je o to komplikovanější, oč se „post-totalitní“ systém přizpůsobil. Dnes možná nemusíme bojovat proti politické svévoli, avšak o to více musíme bojovat o vlastní myšlenky, které jsou rozostřovány upravenými informacemi skrze mediální sféru. Technika nás začíná přerušovat, což vede k mnohem větší pohodlnosti a laxnosti, než to bylo v dobách minulých. A je to právě pohodlnost a laxnost, které nám opět nenápadně berou svobodu, o kterou je stále třeba bojovat, abychom se nedostali zpět do doby, kdy nad námi bude vládnout mocenská svévole, které jsme sami svým jednáním dali prostor, vrátit se zpět.

⁷⁴ Cit. d.

POUŽITÁ LITERATURA

- Bolton, J., *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, přel. Šustrová, P., Academia, Praha 2015
- Havel V., Dienstbier, J., *Audience a Příjem*, pro divadlo F. X. Šaldy upravili Janků, J. a Rychlík, B., Liberec 2022
- Havel, V., *Milý pane Ludvíku*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018
- Havel, V., *Milý pane Pitharte*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018
- Havel, V., *Moc bezmocných*, Lidové noviny
- Hejdánek., L., *Dopisy přáteli 3. řada – 1979 Dopis č. 2 (40)*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018
- Hejdánek., L., *Milý příteli*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018
- Pithart, P., *Bedra některých*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018
- Švehla, M., *Magor a jeho doba Život Ivana M. Jirouse*, Torst, 1.vydání (2. opravený dotisk), Praha 2017
- Vaculík, L., *Poznámky o statečnosti*, ve sborníku *Diskuse o statečnosti*, Krtek a Datel, Frýdlant nad Ostravicí 2018